

СПОМЕНИЦА ИСТОРИЈСКОГ АРХИВА СРЕМ

24

СРЕМСКА МИТРОВИЦА

2025

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ ARTICLES AND TREATISES

Лазар Радан

Куга у Будиму 1739. – прилози и помоћ Срба..... 9

Марко Кричка

Отпор ограничавању права на употребу јулијанског календара у Земуну 1752. године..... 17

Дејан Јакшић

Куга од 1814. године и Бачка..... 37

Стево Лапчевић

Из историје земљорадничког покрета у међуратној Сремској Митровици: Др Небојша Малетић у сећању др Драгољуба Јовановића..... 47

Жарко Панић

Седнице Градског већа у Сремској Митровици 1939. године..... 86

Данило Јадрански

Покушај формирања Српске дивизије у Срему 1944. године..... 113

Слободан Бјелица

Судбина националних мањина у Војводини после 1944. године..... 127

ПРИЛОЗИ И ГРАЂА CONTRIBUTION AND MATERIALS

Жарко Б. Вељковић

О раним данима Ђорђа Шагића – Џорџа Фишера..... 145

Миле Б. Анђелић

Улога српске војске у садејству са снагама сила Антанте на Солунском фронту..... 167

Снежана Б. Алексић

Исплаћене наднице надничарима ангажованим на пословима у баштенској економији манастира Фенека током 1921. године..... 179

Лазар Радан, мср
Докторанд
Требиње
lazo998@gmail.com

КУГА У БУДИМУ 1739. – ПРИЛОЗИ И ПОМОЋ СРБА

Сажетак: Куга као једна од најопаснијих епидемиолошких болести била је свеприсутна на просторима које је насељавао српски народ, дуго времена кроз историју. У различитим интервалима је представљала једног од највећих непријатеља, односећи хиљаде живота. Ова заразна болест која се веома лако преносила и ширила нарочито је била активна током XVIII вијека, како у Османском царству тако и у Хабзбуршкој монархији. У Будиму је била на врхунцу током 1739, што је и главна тема овог рада. Кроз рад су анализирани прилози и издвајања српског народа за помоћ борби против ове куге.

Кључне ријечи: Срби, Хабзбуршка монархија, куга, Будим, издвајања, помоћ.

Куга је акутна, тешка заразна болест коју изазива бактерија *Yersinia pestis*, а која се историјски сматра једном од најпогубнијих пандемија у историји човјечанства. Преноси се углавном преко уједа заражених бува које паразитирају на глодарима, поготово пацовима, али се може преносити и са човјека на човјека, нарочито у облику пнеумонске куге.¹ Постоје три основна клиничка облика куге: бубонска, пнеумонска и септична. Бубонска куга, најчешћи облик, добила је назив по отеченим лимфним чворовима (бубонима) који се јављају након инфекције. Пнеумонска форма инфицира плућа и може се преносити аерогеним путем, док септична настаје када бактерија уђе у крвоток, што често доводи до смрти.²

Историјски гледано, најпознатији таласи куге су били такозвана Јустинијанова куга (VI вијек), црна смрт (XIV вијек), која је усмртила између 30% и 60% становништва Европе, и бројне епидемије у раном модерном периоду,

¹ Dennis T. Dennis et al., *Plague Manual: Epidemiology, Distribution, Surveillance and Control*, Geneva 1999, 11–17; Nina Schmeichler, *Reaktionen auf die Pest: Die Neuzeit entsteht*, Hamburg 2013, 6–8.

² Robert D. Perry, Jacqueline D. Fetherston, *Yersinia pestis – Etiologic Agent of Plague*, *Clinical Microbiology Reviews*, 10, no. 1, 1997, 35–66; Diane Bailey, *The plague*, New York 2011, 22–43.

укључујући и оне које су погађале просторе Хабзбуршке монархије током XVIII вијека.³ Те епидемије најчешће нису захватале читаву територију Монархије, али су на просторима гдје су се појављивале односиле велики број живота. Куга је у Монархију најчешће преношена из сусједног Османског царства.⁴ Због тога су државне власти 1710. донијеле *Pestpatent* а 1713. *Pestordnung*, којима је забрањиван било какав саобраћај са Османским царством за вријеме трајања епидемије. Године у којима је куга односила највише живота, а прије ове из 1738, јесу 1703–1704, 1708. и 1713. Током ове посљедње, умрло је око 10% становништва Монархије.⁵ Као превенција, увођени су карантини, изолација заражених и формирање здравствених савјета.⁶ Од времена цара Карла VI (1711–1741) карантин је постао обавезан, а 1755, за вријеме његове наследице Марије Терезије (1741–1780), на снагу је ступио *Ordo pestis*, са побољшаним здравственим условима и превенцијом.⁷ У каснијем периоду је и црква играла значајну улогу у подизању здравствене културе и свијести, а све у сврху смањења епидемија и појаве смртоносних заразних болести у земљи.⁸ Све то заједно била је претеча савремене епидемиолошке праксе.

Једна од највећих епидемија куге у историји Хабзбуршке монархије погодила је њене просторе између 1737. и 1744. године. Донијели су је, као и више пута до тада, војници са простора Османског царства, државе са којом је Монархија била у рату у том временском периоду (1737–1739),⁹ а у којој куга ни-

³ Ole Jørgen Benedictow, *The Black Death 1346–1353: The Complete History*, Woodbridge 2004, 380–385.

⁴ Сусједне области под Османским царством – Босна и Херцеговина, суочиле су се са чак 13 епидемија куге само током XVIII вијека. Епидемије су избиле током 1707, 1731, 1732, 1741–1743, 1756, 1753, 1761–1765, 1771, 1779, 1780, 1782–1784, 1788. и 1792–1798. (Ристо Јеремић, *Прилози историји здравствених и медицинских прилика Босне и Херцеговине под Турском и Аустријом*, Београд 1951, 18–25).

⁵ Ненад Нинковић, Дејана Васин, *Живот на простору Будимске епископије у контексту епидемије куге 1738–1740.*, у: *Susret kultura*, гр. уредника, Нови Сад 2016, 144; Горан Васин, Ненад Нинковић, *Смрт између санитарних прописа и народних обичаја: куга у Срему 1795–1796*, Зборник Матице српске за друштвене науке, 151, Нови Сад 2015, 278.

⁶ Ann G. Carmichael, *Plague Legislation in the Italian Renaissance*, *Bulletin of the History of Medicine*, 65, no. 4, 1991, 494–515.

⁷ Вид.: Slavko Jovin, *Istorija medicine i zdravstvene kulture na tlu današnje Vojvodine*, Novi Sad 1998, *passim*; Г. Васин, Н. Нинковић, *Смрт између санитарних прописа...*, 278.

⁸ Вид.: Nenad Ninković, Goran Vasin, *The role of metropolitan Stefan Stratimirović in health care education of Serbs in the Habsburg Monarchy*, *Acta historiae medicinae, stomatologiae, pharmaciae, medicinae veterinariae*, 36, 1–2, 2017, 35–45.

⁹ Géza Pálffy, *The Origins and Development of the Border Defense System against the Ottoman Empire in Hungary (Up to the Early Eighteenth Century)*, in: *Ottomans, Hungarians, and*

када није у потпуности престајала, већ је само јењавала.¹⁰ Током наведеног периода од куге је страдало око 250.000 људи, што је чинило око 5% укупног¹¹ становништва Угарске.¹² Без обзира на велику смртност као најважнији сегмент куге, у току епидемије једнако велики проблем је било ограничавање кретања. Градско становништво неријетко је било збијено у уске и мале улице, што је резултирало и ширењем болести, али и незадовољством народа којем је ограничено право кретања. Богослужења и окупљања у црквама су забрањени, па је то за народ била додатна репресија у којој је видјео ускраћивање својих вјерских права, иако то није била интенција власти. Ограничења кретања, забране окупљања, бављења земљорадњом и трговином увођене су из превенције и остајале су на снази и кад би болест јењавала, како се не би опет разбуктала. Зато је становништво било изузетно кивно на љекаре, који су те мјере предлагали као превентиву. Из тог гњева народ је дизао побуне и долазило је до убистава медицинара, попут случајева у Будиму и Дебрецину.¹³ Све то резултирало је само већим ширењем епидемије.

На самом почетку епидемије, дошло је до затварања насеља за улазак, а потом и за излазак становништва. Могли су се кретати само они који су имали посебан пасош издат од љекара, да су здрави. У јесен 1738. у Будиму су уз Српску варош подигнути карантин и куће за љекаре и свештенике – прве да брину о здрављу и нађу се људима, а друге да опоју оне којима је куга пресудила. До децембра 1738. куга је ушла у Српску варош, а мјеста око Будима су у потпуности затворена за кретање.¹⁴ Без обзира на то, у Табану¹⁵ су до краја фебруара наредне 1739. године пронађена само 4 обољела, јер је дисциплина била изузетно добра. Становништво се надало да би се ускро могле ублажити мјере, али се испоставило да је то био само почетак ширења болести. Зимски

Habsburgs in Central Europe: The Military Confines in the Era of Ottoman Conquest, ed. Géza Dávid, Pál Fodor, Leiden 2000, 103–134.

¹⁰ Радмила Тричковић, *Београдски пашалук (1687–1739)*, Београд 2013.

¹¹ Било је села у којима је бројка умрлих превазилазила 50%, као и мјеста попут панчевачког дистрикта гдје је смртност била 42,31%.

¹² Nenad Ninković, Goran Vasin, *Microunits Taban, Sentandreja and Pomaz as a paradigm of fighting plague epidemic 1738–1739*, *Acta Historica Medicinae, Pharmaciae, Veterinae*, 35(1), 2016, 41.

¹³ Н. Нинковић, Д. Васин, *Живот на простору Будимске епископије...*, 144.

¹⁴ Исто, 146.

¹⁵ Табан (мађ. Tabán) је било старо предграђе Будима, смјештено између брда Гелерт и Дунава, које је током XVII и XVIII вијека било насељено претежно српским становништвом. Био је важан вјерски, културни и трговачки центар српске заједнице у Хабзбуршкој монархији и у географском смислу био је шири појам од Српске вароши, која је била дио Табана. (Вид.: Стојан Вујичић, *Срби у Будиму и Пешти*, Будимпешта 1997).

услови су додатно стварали проблеме, јер се становништво није могло кретати, а требало је обезбиједити огрјев и животне намирнице.¹⁶

Такви фактори довели су паничног стања међу становништвом које је, у подножју карантинског Гелерт брда у Табану, ескалирало побуном. Непознаница је како је до саме побуне дошло, али је јасно да су наведени разлози њени главни узроци. На мети побуњеника је било нарочито медицинско особље, гдје су неки доктори, попут Мајснера, убијени.¹⁷ Свештеник Николај Миловановић је у писму будимском епископу Василију Димитријевићу (1728–1748) исказивао сумњу да су Срби учествовали у побуни, иако су се они противили таквом мишљењу. Власти су послале њемачки одред војника на истрагу, са намјером да медицинско особље врате тек након истраге. Тај недостатак медицинског особља и анархија у току побуне и истраге били су окидач за нови талас епидемије куге. Овај талас био је доста шири и смртоноснији. О његовој размјери говори чињеница да се у оближњој Сентандреји осјећао велики смрад који је доносио вјетар из сусједног села Помаза, а био је посљедица несахрањених лешева умрлих од куге.¹⁸

Поред тешког стања због саме епидемије, глад је била смртоносна за велики дио становништва. Затворени за кретање, у солидном броју обољели, они су били у критичној животној фази. У таквим околностима богатији слој српског становништва се одлучио на скупљање помоћи за најугроженије. Захваљујући тефтеру „од оногъ веремени болесногъ”, можемо приказати колико је прилога скупљено за обољеле.¹⁹ Прилог је даван током „времена болесногъ йнужногъ”, тј. током маја 1739. у вријеме кад је епидемија била у критичној фази.²⁰

На основу тефтера, понаособ су доступна имена имућнијих Срба у Будиму током те године и тачни износи новца које су дали као прилог. Износи су углавном били, у смислу појединачних давања, у распону између 5 и 30 форинти.²¹ У контексту новчане вриједности тих износа, то су углавном биле солидне количине, сходно тадашњим вриједностима, зарадама, односно прима-

¹⁶ Н. Нинковић, Д. Васин, *Живот на простору Будимске епископије...*, 147.

¹⁷ За приказ саме атмосфере у Будиму у том периоду вид.: Andrew Wheatcroft, *The Enemy at the Gate: Habsburgs, Ottomans and the Battle for Europe*, London 2008, 211–212.

¹⁸ Н. Нинковић, Д. Васин, *Живот на простору Будимске епископије...*, 147–148.

¹⁹ Архив Србије, Привилегована српска општина у Будиму (даље: АС, ПСОБ), кутија VII, док. 126/1.

²⁰ АС, ПСОБ, кутија VII, док. 126/1, 126/2.

²¹ У списку скупљених средстава сусрећемо тек три човјека који су дали 5 форинти, односно тек три који су дали по 30 форинти. Углавном су давања била у износима од 10, 15 и 20 форинти. (АС, ПСОБ, кутија VII, док. 126/2, 126/3, 126/4, 126/5).

њима у Будиму.²² Детаљан списак омогућује увид да је укупно 100 приложника појединаца, заједно са понеким приложницима који су давали по више пута,²³ као и прилозима из самог града,²⁴ сакупљено укупно 1.640 форинти и 30 кројцара.²⁵

Наведени документ, поред сумарног и прецизног пописа давања за помоћ, нуди и податке како и гдје је тај новац трошен. Захваљујући томе, може се видјети да су прилози регуларно трошени искључиво за помоћ онима којима је она била потребна у току врхунца епидемије куге и пописани су врло транспарентно. Тако је јасно да је новац даван људима већ обољелим, затим људима који су имали стоку па су је требали прехранити, онима којима су требала дрва, бировима и таначу, неким у виду плате, и друго.²⁶ Новац је некада давани и појединцима лично, без назнаке сврхе трошка, али уз озбиљну транспарентност у виду навођења имена и презимена тог појединца, као и износа који му је дат.²⁷

Овакви облици давања били су важни са стране неколико аспеката. Најприје, они омогућују увид у имена и презимена имућнијих Срба у оквиру српске заједнице у Будиму, у периоду настанка српског грађанства, важног историјског процеса. Затим, омогућавају реконструкцију потенцијалних имовинских статуса, на основу различитих давања и процјена вриједности тих прилога. Уз то, у овим прилозима и помоћи види се дјело солидарности и спознаје важности једне заједнице. На основу ових докумената и њиховог садржаја

²² Илустрације ради, износ од просјечно 5 форинти је била понекад плата једног занатлије на нивоу мјесеца. Дневница је обично износила око 20 крајцара, а једна форинта састојала се од 60 крајцара. Неколика радна дана била су потребна да се заради форинта. Дакле, отприлике 5 форинти је износио мјесец рада неком занатлији. (Вид.: John Komlos, *Nutrition and Economic Development in the Eighteenth-Century Habsburg Monarchy: An Anthropometric History*, Princeton 1989, 112–115). По томе, прилог од 5 форинти представљао је релевантан мјесечни приход радника, а прилог од 10 форинти означавао је приближно двомјесечну зараду – у условима куге, гладовања и економске неизвјесности, ово је био знатан износ који је могао спасити животе, обезбједити основне животне намирнице и дати шансу најугроженијима да преживе.

²³ Име бирова Живана Бранковића се помиње неколико пута у контексту укупног износа од 191,30 форинти. (АС, ПСОБ, кутија VII, док. 126/5).

²⁴ Писар у документу наводи да „прймй од г[оспо]д[а]ра Николе Дувидовић[а] шуму изграда дато наварошџ тогу времена” у износу од 150 форинти. (АС, ПСОБ, кутија VII, док. 126/5).

²⁵ АС, ПСОБ, кутија VII, док. 126/1, 126/5.

²⁶ АС, ПСОБ, кутија VII, док. 126/6, 126/7.

²⁷ Ради се о примјерима попут плаћања Кости Живановићу 8 форинти, Васи Продановићу такође 8, затим Петру Шибалићу 10, и др. Та лична давања без конкретне намјене имају различите износе, па тако сусрећемо износ од 8 форинти, али и износ попут плаћања Петру Николићу од 45,9? форинти. (АС, ПСОБ, кутија VII, док. 126/7).

јасно је да се на тај начин покушала избјећи још већа егзистенцијална катастрофа и смањити укупна смртност током пандемије и њених пратећих недаћа. Дневни број умрлих, барем у неком од ових сегмената, био је смањен или ублажен на основу прилога за храну и друге животне намирнице.

Усљед репресивних мјера изолације, катастрофално тешко стање са глађу и неимаштином само је подстрекавало смртност. Она је у случају српског народа, а и на основу прилога и помоћи обољелима, била на солидно ниском нивоу. Током љета 1739. број умрлих у Будиму је свакодневно био изнад 30, од чега су већином то били католици, док је број умрлих Срба на дневном нивоу био од 4 до 6, максимално 10. Без обзира на то, народ је остао при вјери и, како је извјештавао свештеник Миловановић, „народ се причешћује сваке недеље и сваког свеца”, иако су некад таква окупљања била само иницијална каписла ширења куге.²⁸

Епидемија је, последице критичног љета, у јесен 1739. улазила у смирујућу фазу. Било је јасно да је у пролазној фази, али су мјере остале на снази, да би се спријечио нови талас. За око годину дана епидемије, у Будиму је умрло укупно 5.865 особа, од чега 681 православац. Пешта је бројку жртава закључила са 620 мртвих. Број умрлих Срба у Будиму у односу на укупни број био је око 10%, а стварне цифре је немогуће утврдити.²⁹ Почетком наредне године било је јасно да је куга прошла и Будим је био поново отворен у прољеће 1740. тако што власти „публицираше да смо отворени” домаћем становништву 10. марта 1740.³⁰

***

Положај Срба током епидемије куге у Будиму 1739. године био је обиљежен страдањем и социјалним потресима. Честе епидемије у XVIII вијеку, у комбинацији са посљедицама ратова и миграција, створиле су услове у којима је становништво било изложено великом ризику. Током епидемије 1739, власти су прибјегле потпуном затварању неких мјеста, попут Српске вароши у Будиму, што је довело до парализе и привредних и друштвених токова. Овакве мјере, мада засноване на здравственим разлозима, изазвале су отпор и повремене побуне становништва, које је било препуштено глади и неизвјесности.

Посебно су страдали сиромашни слојеви становништва, којима је недостајала основна животна помоћ. Ипак, у оквиру српске заједнице испољена је одређена друштвена солидарност: имућнији Срби, укључујући трговце, свештенство и виђеније грађане, организовали су прикупљање средстава за нају-

²⁸ Душан Ј. Поповић, *Срби у Будиму 1690–1740*, Београд 1952, 364–366.

²⁹ Н. Нинковић, Д. Васин, *Живот на простору Будимске епископије...*, 149–150.

³⁰ Д. Ј. Поповић, *Срби у Будиму...*, 368–369.

гроженије. Та хуманитарна активност представљала је важан облик унутарзаједничке подршке у кризним околностима. Упркос тешкоћама, српска заједница је показала способност самоорганизовања и отпора, како према спољним опасностима, тако и према друштвеним посљедицама изолације. Куга 1739. године важан је историјски примјер интеракције између болести, власти и заједнице.

Стога, епидемија куге 1739. године у Табану није само историјски догађај у контексту јавног здравља, већ и показатељ друштвене динамике српске заједнице у Будиму. Упркос великим губицима и изазовима, унутрашња солидарност, изражена кроз организовану помоћ и добровољна издвајања, представљала је један од кључних механизма преживљавања и отпора широј хуманитарној катастрофи.

Lazar Radan

THE PLAGUE IN BUDA IN 1739: CONTRIBUTIONS AND RELIEF EFFORTS OF THE SERBS

SUMMARY

The plague, as one of the most dangerous epidemiological diseases, was a constant presence in the regions inhabited by the Serbian people throughout history. At various times, it represented one of their greatest threats, claiming thousands of lives. This highly contagious disease, which spread rapidly, was particularly active during the 18th century, both within the Ottoman Empire and the Habsburg Monarchy. In Buda (Budim), the plague reached its peak in 1739, which is the central focus of this paper. The study examines the contributions and efforts of the Serbian population in combating this devastating epidemic. It is based on both unpublished historical sources, as well as relevant historiographical literature, with the aim of shedding light on an important segment of history — the position and experience of Serbs in Buda and the broader Habsburg Monarchy during this critical period.